
Een vindplaats van *Ophrys apifera* var. *aurita* in Zeeland

door E.J. van Wijngaarden

Summary

In recent years *Ophrys apifera* HUDS. has been found in a number of places in the province of Zeeland. A possible explanation is that by the construction of the Delta works new suitable biotopes were created appealing to the behaviour of the bee-orchid as a pioneer on calcareous soils, in combination with the mild wintertemperatures. In 1985 the very rare *Ophrys apifera* HUDS. var. *aurita* MOGGR. was discovered in a vegetation of *Phragmites australis* in Zeeland, growing together with *Dactylorhiza praetermissa* (DRUCE) SOO, *Dactylorhiza praetermissa* (DRUCE) SOO var. *junialis* (VERMLN.) SENGH. and *Epipactis palustris* (L.) CRANTZ.

For conservation of the orchids a suitable management of the site is necessary. Attempts by the author to achieve this have been unsuccessful and frustrating for several years, but recent developments are hopeful.

Zusammenfassung

In den letzten Jahren sind in der Provinz Zeeland viele neue Fundorte von *Ophrys apifera* HUDS. entdeckt worden. Eine mögliche Erklärung ist, dass durch die Konstruktion der Deltawerke viele geeignete Biotope auf kalkhaltigem Boden entstanden, in denen *Ophrys apifera* sich als Pionier schnell ansiedeln konnte. Auch die hohen Wintertemperaturen spielen eine Rolle.

Im Jahre 1985 wurde auch die seltene *Ophrys apifera* HUDS. var. *aurita* MOGGR. in Zeeland in einer *Phragmites australis* Vegetation gefunden, zusammen mit *Dactylorhiza praetermissa* (DRUCE) SOO, *Dactylorhiza praetermissa* (DRUCE) SOO var. *junialis* (VERMLN.) SENGH. und *Epipactis palustris* (L.) CRANTZ. Zur Erhaltung der Orchideen ist eine geeignete Pflege des Gebietes erforderlich. Versuche des Verfassers das zu erreichen waren lange Zeit erfolglos, aber die rezenten Entwicklungen sind hoffnungsvoll.

1. Inleiding

De Bijenorchis (*Ophrys apifera* HUDS.) komt in ons land vrijwel uitsluitend voor in Zuid-Limburg en in Zeeland. Zo af en toe duikt er een populatie in Noord- of Zuid-Holland op, maar dan gaat het meestal om tijdelijke vestigingen. [1], [2]

In het Krijtddistrict komen de geschikte biotopen (kalkgraslanden) vrijwel uitsluitend nog in natuurreserveaten voor, zodat spontane nieuwe vestigingen nauwelijks optreden.

De biotopen waarin de plant in Zeeland voorkomt, o.a. wegbermen, slootkanten, rietkragen en opgespoten terreinen, zijn in ruime mate voorhanden, zodat de mogelijkheid om daar een nieuwe vindplaats van deze zeldzame orchidee te ontdekken, niet denkbeeldig is. Met name door de aanleg van de Deltaverken is een aantal geschikte biotopen ontstaan. De heer SIPKES, die de Bijenorchis reeds in 1916 in Zeeland waarnam, zegt dat de plant vaak een pionier is en stelt dat grondverzet op kalkrijke bodem gunstig is voor vestiging. Naast het voorkomen van kalkrijke klei- en zandgronden noemt hij de zachte winters als een belangrijke factor voor het voorkomen van de Bijenorchis in Zeeland. [3], [4]

Overigens werden in de hieronder beschreven populatie na de strenge winters van 1985/86 en 1986/87 ondanks beschadiging van de rozetten nog veel bloeiende planten aangetroffen.

DE BEURS [2] beschrijft dezelfde waarneming voor een populatie in Noord-Holland.

Misschien is de invloed van de vorst toch niet zo groot of alleen afhankelijk van een gemiddelde op lange termijn.

Verder is de Bijenorchis voor de zaadvorming niet afhankelijk van het voorkomen van voldoende bestuivers omdat de plant autogaam is.

Op het ogenblik zijn er meer dan 30 vindplaatsen van de Bijenorchis in Zeeland (mededeling Rijksherbarium). KREUTZ geeft 16 uurhokken aan, waarin de plant na 1980 in Zeeland gevonden is. [6] De Bijenorchis staat bekend als een zeer variabele soort en een groot aantal variëteiten is beschreven. Twee van deze variëteiten zijn ook in Nederland waargenomen.

Het gaat hier om *Ophrys apifera* HUDS. var. *trollii* (HEGETSCHW.) NELS. en *Ophrys apifera* HUDS. var. *aurita* MOGGR.

De laatstgenoemde, met afwijkende zijdelingse petalen, is slechts éénmaal in ons land waargenomen op een kalkgrasland in Limburg en wel met een enkel exemplaar. [6]

Het is daarom verheugend, dat een oavgrijke populatie van deze variëteit onlangs op een orchideeënrijk terrein in de omgeving van Bruinisse (Schouwen-Duiveland) is aangetroffen. Helaas wordt het terrein (nog) niet of onjuist beheerd, zodat de groeiplaats ernstig bedreigd is.

2. Geschiedenis

Half juli 1985 ontdekte ik samen met mijn vrouw in een rietland onderaan een dijktalud een groot aantal exemplaren van de Rietorchis (*Dactylorhiza praetermissa* (DRUCE) SOO). Bij een later bezoek, samen met de heer R. WITHAAR uit Rotterdam, ontdekten we een aantal (uitgebloeide) aren, die ons aan de Bijenorchis deden denken. Op grond van dit vermoeden werd de vindplaats op 22-12-1985 aan een nader onderzoek onderworpen. Er werden ca. 150 rozetten gevonden, hetgeen ons vermoeden tot vrijwel zekerheid maakte.

Die zekerheid kregen wij toen wij in de bloeitijd, op 28-06-1986 30 bloeiende exemplaren van de Bijenorchis vonden, tezamen van ca. 600 bloeiende Rietorchissen. De twee soorten stonden soms pal naast elkaar. Ik heb in de literatuur nog geen eerdere opgave van deze combinatie gevonden.

Sindsdien hebben wij de plek uiteraard nauwkeurig in de gaten gehouden en er verder de Gevlekte rietorchis (*Dactylorhiza praetermissa* (DRUCE) SOO var. *junialis* (VERMLN.) SENGH.) en de Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris* (L.) CRANTZ) gevonden.

Bij nadere bestudering van de door ons gemaakte dia's van de Bijenorchis bleken enkele exemplaren te horen tot de var. *aurita*, die tussen de normale soort voorkomt.

3. Beschrijving van vindplaats en biotoop

Het terrein is ontstaan door het aanwaaien van zand op een zgn. slab van gietasfalt, een overblijfsel van de constructie van de

dijk.

Het belangrijkste gedeelte bestaat uit een ca. 8 m brede rietkraag, enkele honderden meters lang; op sommige stukken vrijwel open, op andere plaatsen vrijwel dichtgegroeid. Er is verspreide houtopslag van met name wilg en op sommige plaatsen Duindoorn (niet de inheemse vorm, maar de uit Middeneuropa afkomstige *Hippophaë rhamnoides* subsp. *fluvialis* (4)). De bodem bestaat uit kalkrijk zand en is matig vochtig maar niet drassig.

Langs de geasfalteerde dijkhelling kan veel regenwater de groeiplaats instromen.

Aan de andere kant van een aan de rietkraag grenzende sloot bevindt zich een gemaaid pad tussen de rietkraag en een bebost gedeelte. Aan beide zijden van het pad bevindt zich een zoom van halfhoge overgangsvegetatie, waarin ook orchideeën aangetroffen worden.

4. Voorkomen van de orchideeën

Bienorchis

Komt voornamelijk voor in het rietland, met name op de open plekken maar ook in dichtere rietgedeelten. Naast concentraties (tot enkele tientallen exemplaren) komen de planten verspreid voor, ook tussen de Rietorchissen (soms pal naast elkaar!).

De bloeiende planten zijn meestal krachtig en hoog (tot 70 cm) met 3 tot 7 bloemen.

Verder komen er veel zaailingen voor in het rietland.

Ophrys apifera var. *aurita*

Deze variëteit komt in kleine aantallen tussen normale exemplaren in het rietland voor. De var. *aurita* onderscheidt zich van de typische vorm door de lange zijdelingse petalen. Normaal gesproken zijn deze driehoekig en een derde tot een vijfde maal zo lang als de zijdelingse sepalen. Bij de karakteristieke *aurita* zijn zij half zo lang als de sepalen en lijken zij zeer smal doordat ze naar achteren opgerold zijn. Op de beschreven vindplaats komt zij in deze typische vorm voor, maar zijn er ook overgangsvormen met een lengte van petalen die intermediair is, zodat het onderscheid met de gewone vorm niet duidelijk zichtbaar is.

Rietorchis

Komt in concentraties en in grote aantallen in het rietland voor. Hoewel de variaties binnen de populaties groot zijn, zijn er duidelijk twee vorm-populaties te onderscheiden:

De planten op één plaats zijn gemiddeld niet zo groot (ca. 30 cm) en hebben een licht gekleurde lip met een vage tekening bestaande uit losse stippen. Een verderop gelegen populatie heeft veel krachtiger planten (tot ca. 75 cm) die vaak een donkerder lip met een duidelijke tot zeer krachtige lijnvormige tekening vertonen.

De (gewone) Rietorchis komt voorts met een paar exemplaren langs het eerder genoemde pad voor en verder langs enkele slootkanten in de omgeving.

Gevlekte rietorchis

Hervan komen enkele exemplaren verspreid tussen de ongevlekte vorm in het rietland voor. Soms is het onderscheid tussen de twee erg vaag en is er misschien sprake van een overgangsvorm. De ringvormige vlekken op de bladeren zijn dan nauwelijks zichtbaar en er is weinig verschil in de bloemtekening.

De variëteit komt echter in een zeer duidelijke en fraaie vorm voor langs het pad achter de rietkraag. Hier staan over enkele honderden meters verspreid enkele tientallen exemplaren, vaak in groepjes, aan beide kanten van het pad. De ringvormige vlekken op de bladeren zijn duidelijk aanwezig en de bloemen vertonen een fraaie lijntekening op een lichte tot zeer lichte lip.

Moeraswespenorchis

Komt in enkele dicht bij elkaar gelegen concentraties voor in het rietland en met enkele stuks aan de slootkant langs het pad. De planten hebben veel te lijden van (konijn-) vraat.

Recente vondsten

In 1986 troffen wij twee planten aan die veel gelijkenis vertoonden met de Bosorchis (*Dactylorhiza fuchsii* (DRUCE) SOO). Doordat de planten beschadigd waren, kon de determinatie niet met zekerheid uitgevoerd worden. In 1988 is het voorkomen van de Bosorchis met een tiental exemplaren door verschillende personen met zekerheid bevestigd. Verder schijnen er enkele exemplaren van de Grote

muggenorchis (*Gynadenia conopsea* (L.) R. BR.) gevonden te zijn!

Tevens zijn door C. SIPKES enkele Bijenorchissen waargenomen die mogelijk tot de var. *trollii* behoren. [4]

Tenslotte is ook de Brede wespenorchis (*Epipactis helleborine* (L.) CRANTZ) gevonden. [5]

5. Aantallen

22-12-1985: Bijenorchis: ca. 150 rozetten.

28-06-1986: Bijenorchis: ca. 30 in bloei.

Rietorchis : ca. 600 in bloei.

7-12-1986: Bijenorchis: ca. 220 rozetten.

28-06-1987: Bijenorchis: ca. 100 in bloei.

Rietorchis : ca. 1000 in bloei.

Gevlekte rietorchis: ca. 40 in bloei.

Moeraswespenorchis: ca. 50 rozetten (knop).

4-01-1988: Bijenorchis: 237 rozetten.

Helaas ben ik niet in staat geweest de groeiplaats tijdens de bloeiperiode in 1988 te bezoeken. Door P. HOEK en C. SIPKES, die de plek op 23-06-1988 bezochten, zijn ca. 400 bloeiende Bijenorchissen waargenomen! [4], [5]

30-12-1988: Bijenorchis: 340 rozetten.

6. Bedreiging en beheer

Het terrein bevindt zich duidelijk in een ontwikkeling van open terrein naar een dichte rietvegetatie, terwijl steeds meer houtopslag optreedt. Op bepaalde plaatsen is de situatie zodanig dat zij optimaal is voor de orchideeën.

Deze horen in een bepaalde ontwikkelingsfase in de successie thuis. Voor de Rietorchis is dat een open rietvegetatie. Voor de Bijenorchis lijkt dit ook dicht bij de optimale biotoop te zitten, hoewel in de literatuur deze biotoop (rietland) voor de Bijenorchis zelden of nooit genoemd wordt, zodat vergelijking moeilijk is. Ook in de wat dichtere rietvegetaties komt de Bijenorchis voor, maar dit kan een tijdelijke (aflopende) zaak zijn.

In ieder geval is het duidelijk, dat voor het behoud van het name

de Bijenorchis het beheer er op gericht moet zijn dit stadium van de successie vast te houden. Hiertoe zal de toename van houtopslag tegengegaan moeten worden, terwijl voorkomen moet worden dat het riet te dicht wordt. Voor de bermen langs het pad zal een op de bloeitijd van de orchideeën afgestemd maaibeheer moeten worden toegepast.

Vooralsnog wordt er geen beheer toegepast dat gericht is op behoud van de groeiplaats.

Op enkele plaatsen staat het riet nu al zo dicht, dat er geen orchideeën meer voorkomen. Als er niet snel een geschikt beheer komt, zullen de orchideeën over enkele jaren verdwenen zijn.

Een andere bedreiging vormt de aanwezigheid van muizen. Bovenop de dijk zijn vele muizengangen aanwezig en ook in het terrein zelf zijn reeds enkele muizengangen en aangevreten rozetten aangetroffen.

Direct na ontdekking van de groeiplaats heb ik getracht de eigenaar van het terrein te achterhalen om de zaak beheerd te krijgen. Dit was het begin van een langdurige en uitermate frustrerende speurtocht: het blijkt, dat je als particulier al snel verstrikt raakt in het netwerk van allerlei instanties en dan van het kastje naar de muur gestuurd wordt. Via het Rijksherbarium, de Adviesgroep Vegetatiebeheer in Wageningen en Rijkswaterstaat kwam ik uiteindelijk in contact met een inventarisatiemedewerker van Staatsbosbeheer die het terrein kende en van het voorkomen van de Rietorchis op de hoogte was. Van het beloofde beheer van het terrein heb ik echter niets waargenomen.

Alle discussies over natuurbescherming ten spijt, blijkt het een uitermate moeilijke en frustrerende zaak te zijn een zeer waardevolle groeiplaats door middel van een relatief eenvoudig beheer te behouden.

Gelukkig is door C. SIPKES en P. HOEK contact tot stand gekomen met een hoofdingenieur van Rijkswaterstaat, die op 22 december 1988 de groeiplaats heeft getoond aan enkele voor het beheer verantwoordelijke personen. Het ziet er nu naar uit, dat met ingang van 1989 een gunstig beheer gevoerd zal worden.

Voor het behoud van belangrijke groeiplaatsen blijkt het dus noodzakelijk te zijn zo tijdig mogelijk de juiste personen te benaderen, d.w.z. personen die rechtstreeks met de beheerders van het terrein in contact staan.

Ik wil er dan ook voor pleiten, dat er voor dit soort situaties een centraal meldadres komt, vanwaar men snel contact met beheersinstanties kan leggen en van waaruit men tevens controle kan uitoefenen.

Het Ministerie van Landbouw, afd. Dir. Natuur-, Milieu- en Fauna-beheer komt waarschijnlijk met een soortbeschermingsplan voor orchideeën. Misschien dat dan in deze behoefte voorzien wordt. De heer H. Dekker, contactpersoon in deze, is in ieder geval van de situatie op de hoogte gebracht.

Mijns inziens kan de Werkgroep Europese Orchideeën een belangrijke rol spelen door het verspreiden van richtlijnen hoe men bij de ontdekking van nieuwe vindplaatsen moet handelen.

7. Conclusie

De beschreven populatie van *Ophrys apifera* is waarschijnlijk de op één na grootste in ons land. Dit, samen met het voorkomen van de bij ons uiterst zeldzame variëteit *aurita* en 6(!) andere soorten orchideeën maakt het terrein zeer waardevol. Het is dan ook belangrijk, dat er op korte termijn een beheer komt, dat gericht is op het behoud van de orchideeën. Gelukkig is hier zicht op.

Er zijn in Zeeland, ook in de directe omgeving van het terrein, veel soortgelijke terreinen, zodat nieuwe vestigingen niet onwaarschijnlijk zijn. Een andere concentratie van soortgelijke biotopen op opgespoten, kalkrijke bodem is gelegen in de Flevopolders. Om een efficiënte bescherming van groeiplaatsen mogelijk te maken, zouden er richtlijnen moeten komen voor de melding van nieuwe vestigingen.

E.J. van Wijngaarden
Havenstraat 74
2871 EA SCHOONHOVEN

Literatuur

- [1] SCHUCHARD, R.: *Ophrys apifera* Huds. in Waterland.
Gorteria 11, 1975, blz. 182
- [2] BEURS, DE K.: Opzienbarende vondsten van orchideeën in
Noord-Holland.
Natura 80, 1983, blz. 199-201
- [3] SIPKES, C.: *Ophrys apifera* Hudson in Zeeland.
Gorteria 8/9, 1985, blz. 225-226
- [4] SIPKES, C.: Nogmaals de Bijenorchis (*Ophrys apifera* Hudson)
in het Delta-gebied.
Gorteria 14, 1988, blz. 146.
- [5] HOEK, P. en SIPKES, C.: Toename van de Bijenorchis (*Ophrys
apifera*) in Zuidwest Nederland.
Natura 85, 1988, blz. 251.
- [6] KREUTZ, C.A.J.: De verspreiding van de inheense orchideeën
in Nederland.
Stichting Uitgeverij Koninklijke Nederlandse Natuurhistori-
sche Vereniging (Natuurhistorische bibliotheek),
Thieme & Cie., Zutphen, 1987
- [7] LANDWEHR, J.: Wi. de orchideeën van Europa, deel 2.
Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland,
's Graveland, 1977

1 3

foto's pag. 139:

2 4

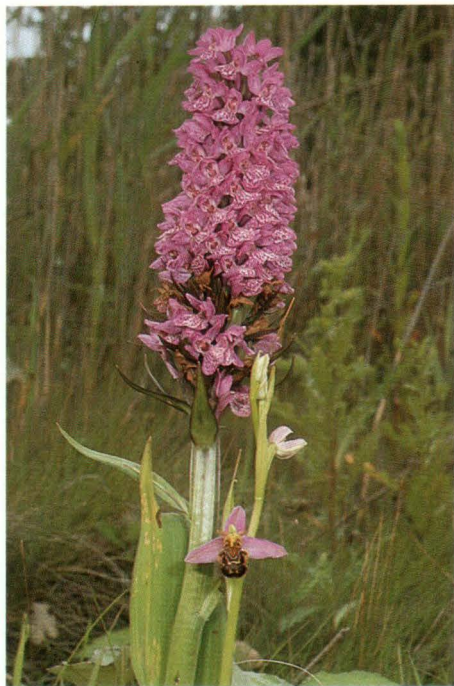
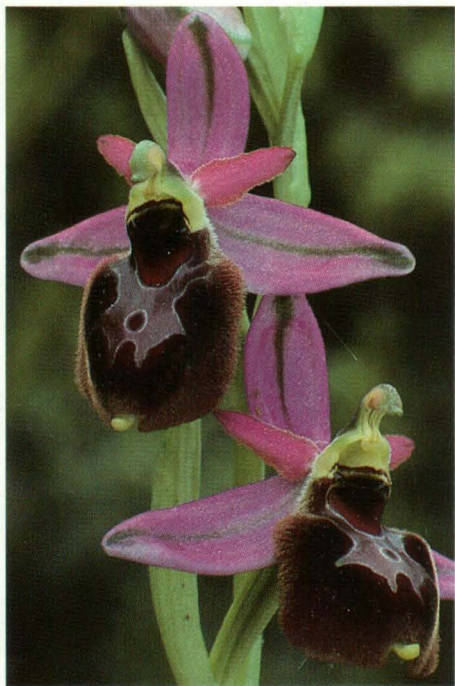
- 1 *Ophrys holoserica* x *O. bertoloniformis*, Beaufort-sur-Gervanne, Vercors, 31/5/88; J. Claessens & J. Kleynen
- 2 *Orchis spitzelii*, Col de l'Allimas, Vercors, 2/6/87; J. Claessens & J. Kleynen
- 3 *Ophrys apifera* en *Dactylorhiza praetermissa* vlak naast elkaar in rietland, Zeeland, 28/6/87; E. van Wijngaarden
- 4 *Ophrys apifera* var. *aurita*, Zeeland, 2/7/87; E. van Wijngaarden (foto R. Withaar)

5 7

foto's pag. 141:

6 8

- 5 Vermoedelijke hybride *Dactylorhiza incarnata* x *D. majalis*, Amsterd. Waterl. Duinen, eind mei '86; D.W. Kapteyn den Boumeester
- 6 *Liparis loeselii*, Amsterd. Waterl. Duinen, 25/6/86; D.W. Kapteyn den Boumeester
- 7 *Dactylorhiza praetermissa* var. *junialis* op groeiplaats van de Bijenorchis, Zeeland, 28/6/87; E. van Wijngaarden
- 8 *Ophrys apifera* in halfopen rietland in Zeeland, 28/6/87; E. van Wijngaarden

5

6

7

8